

HİLMÎ KIBRISÎ EFENDİ'NİN DİVANÇE'SİNDEN YANSIYAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER*

Proverbs and Idioms as Reflected by Hilmî Kıbrısî Efendi's Divançe

Öğr. Gör. İkbâl ÖKSÜZOĞLU**

ÖZ

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı fethettikten sonra adanın şenlendirilmesi için Anadolu'dan çeşitli meslek gruplarından insanlar seçip adaya göndermiştir. Adaya iskân edilen Türkler beraberlerinde kültür ve edebiyatlarını da getirmişlerdir. Adaya gelen ilmiye mensupları ve 1593 yılında kurulan Mevlevihâne, XIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında başlayan Divan edebiyatının Kıbrıs'ta da devam etmesine vesile olmuştur. Özellikle Lefkoşa Mevlevihânesi'nde, Mevlevî şeyhleri düzenledikleri sema gösterilerinden sonra, Mevlana'dan şiirler okuyarak edebî bir çevrenin oluşmasını sağlamışlardır. XIX. yüzyılda bu edebî ortamda feyz olarak yetişen, âlim Hilmî Kıbrısî Efendi de bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklardan, Hilmî Kıbrısî Efendi'nin 1783 yılında Kıbrıs'ta doğduğu, çok iyi bir eğitim aldığı, âlim ve faziletli bir kişi olduğu öğrenilmektedir. Şairin, Kıbrıs'ta eğitim, yönetim, sosyal ve edebî alanlarda etkin faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Kıbrısî Efendi'nin yaptığı görevler arasında; müftülük, müderrislik, kütüphane nazırlığı ve Şeyh seb'âlık da bulunmaktadır. Kıbrısî Efendi, yazdığı bir kasideyle II. Mahmut'un beğenisi kazanıp davet üzere İstanbul'a gitmiş, padişahın fes ve kıyafetler konusunda gerçekleştirdiği yeniliklerine irticalen söylediği bir kasideyle de Sultânü's-şu'arâ uvanını almıştır. Türk edebiyatında, özellikle sözlü edebiyatımızda daha çok görülen atasözleri ve deyimler, yalnız sözlü edebiyatta kalmayarak düz yazı ve şiirde de yer bulup günümüze kadar ulaşmıştır. Yazılı edebiyatta ilk örneklerini Göktürk Kitabeleri'nde gördüğümüz atasözleri ve deyimler, Türk edebiyatının çeşitli dönemlerindeki eserlerde yüzyıllar boyunca kullanılmışlardır. XV. yüzyıl Divan şairlerinin şiirlerinde, atasözleri ve deyimlerin sıklıkla kullanılması, bir gelenek haline almıştır. XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında da Divan şairleri, bu akıma bağlı kalarak şiirlerinde anlamı süslemek, ifadelerini daha inandırıcı kılmak ve daha kolay anlaşılacak için, halk söyleyişlerinden, atasözlerinden ve deyimlerden yararlanma yolunu seçmişlerdir. Bu çalışma, genelde Divan edebiyatındaki şiirlerde atasözleri ve deyimlerin kullanışları hakkında bilgi verirken, özelde ise Kıbrıs Türk edebiyatının en önemli Divan şairlerinden Hilmî Kıbrısî Efendi'nin Divançe'sindeki şiirlerde, yaşadığı yüzyılın şiir geleneğini sürdürerek kullandığı atasözleri ve deyimler araştırmamızın temel konusunu teşkil etmektedir. Ankara Millî Kütüphanesi'nde bulduğumuz Divançe'de yer alan şiirlerdeki, atasözleri ve deyimlerin bugüne kadar incelenmemiş olmasının eksikliği gidermek çalışmanın genel problemini oluşturmaktadır. Hilmî Kıbrısî Efendi'nin Divançe'sindeki şiirlerde yer alan atasözleri ve deyimlerdeki dil ve üslup incelenerek, yapısal özelliklerine ve farklılıklarına göre çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiştir. Bunlar alfabetik olarak sıralanmış, sonra da beyitler içerisinde kullanıldıkları şekilde yazılmışlardır. Türk Dil Kurumu'nun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde yer alan anlamları ise, parantez içerisinde verilmiştir. Bu bağlamda, Hilmî Kıbrısî Efendi'nin Kıbrıs Türk edebiyatındaki yeri, Divançe'sindeki şiirlerde geçen atasözleri ile deyimleri, Türk edebiyat dünyasının ortak geçmişine paralel olarak Kıbrıs Türk edebiyatında da kullanılması, hangi başlık altında daha çok yer aldıkları, bunun nedenleri sorgulanmış ve tespit edilmiştir.

Ahahtar Kelimeler

Kıbrıs Türk Edebiyatı, Hilmî Kıbrısî Efendi, şiir, atasözleri, deyim.

ABSTRACT

Following the conquest of Cyprus by the Ottomans in 1571, Anatolian Turks were settled in the Island, aiming at achieving its economic, social and cultural development. The poets and literary figures, who were among those settlers, carried their cultures and literature to Cyprus. The Mevlevihane in Nicosia which was founded in 1593 played effective role in the development of Divan literature in the island. Mevlevi Sheiks were organizing whirling dervishes performances at Mevlevihane, after which Mevlana's poems were recited. Hilmî

* Bu makale "Hilmî Kıbrısî Efendi Divançe'si Analizi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş tarihi: 1 Kasım 2019 - Kabul tarihi: 27 Mayıs 2020

Öksüzöğlü, İkbâl. "Hilmî Kıbrısî Efendi'nin Divançe'sinden Yansıyan Atasözleri ve Deyimler" *Millî Folklor* 127 (Güz 2020): 223-243

** Yakın Doğu Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lefkoşa/KKTC, ikbal.oksuzoglu@neu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2852-0820.

Kıbrısî Efendi was among the poets who attended those performances. According to various literary sources Hilmî Kıbrısî Efendi was born in Cyprus in 1783. He had a very good education and served his people as a müderris, sheik seba, library minister and as the mufti of Cyprus. On the occasion of the Sultan Mahmoud Library's inauguration, Hilmî Kıbrısî Efendi had composed an ode praising the Sultan. Being delighted with this ode, the Sultan invited him to Istanbul, where he followed the Sultan's reforms. He composed poems praising the Sultan for his achievements. One of those poems was recited extemporaneously during a parade of the Ottoman soldiers in their modern uniforms. Being delighted with this poem, Sultan Mahmoud II, had declared Hilmî Kıbrısî Efendi as the Sultânü'ş-şu'arâ. The proverbs and idioms were continuously used by the Divan poets in the Turkish literature. The first examples of proverbs and idioms were discovered on the Göktürk inscriptions in the 15th century. The use of proverbs and idioms by the Divan poets considerably increased during the 15th century. Between the 16th and 19th centuries, Divan poets remained loyal to the tradition of using proverbs and idioms in order to make their poems meaningful, convincing and easy to be understood. In this work, we have studied the proverbs and idioms in the Turkish literature in general. However, our main aim is to show Hilmî Kıbrısî Efendi's loyalty to the above mentioned tradition of Divan poets. The proverbs and idioms in Hilmî Kıbrısî Efendi's Divançe have been studied and classified under different headings according to their structural features and differences. They are given in their original forms as used in the couplets. Finally, their meanings, as given in the TDK's *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü*, are given in brackets. In this context, Hilmî Kıbrısî Efendi's place in the Turkish Cypriot Divan literature and the using of proverbs and idioms in his Divançe, in parallel with the common past of the Turkish literature are studied. The groupings of Hilmî Kıbrısî Efendi's proverbs and idioms under different headings, with the reasons why they had been in majority under certain headings, have been questioned and the results are reflected in this study.

Key Words

Cyprus Turkish Literature, Hilmî Kıbrısî Efendi, poem, proverb, idiom.

Giriş

Kıbrıs, Osmanlılar tarafından fethedilir edilmez Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ve çeşitli meslek gruplarından nüfus aktarılarak Kıbrıs'ın şenlendirildiği bilgilerine rastlanmaktadır (İnalçık 1954: 122-129). Adaya iskân edilen Türkler, Kıbrıs'a yerleştikten sonra kendi dil ve kültürlerini de taşıyarak, Kıbrıs'ta Türk kültür ve edebiyatının devamını sağlamışlardır. 1593 yılında Arap Ahmet Paşa tarafından inşa edilen Lefkoşa Mevlevihanesi'ne (Özönder 1993: 101) Konya'dan gönderilen Mevlevî dervişleri, Kıbrıs'ta dinî, sosyal ve kültürel hayatın yanı sıra, Divan edebiyatının gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu şeyhler, Kıbrıs'taki Mevlevihane'deki sema gösterilerinin sonra okudukları Mevlana şiirleriyle, Kıbrıs'ta Divan edebiyatının tohumlarını atmışlardır (Genç 1998: 28). Kıbrıs'ta Divan şairleri arasında; Misâlî (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Na'îb (1717), Arif Efendi (1725), Hızır Dede (1727), Musîb (1754), Müftî Hasan Hilmî Efendi (Hilmî Kıbrısî 1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziyâ (1869). XIX. yüzyıldan itibaren ise: Eski Zağralı Handî, Şem'î, Sezâyî, Hakkî, Hatîf, Nâdirî, Salim, İffet, Kerimî, Tekî, Müftî Râci Efendi gibi şairleri örnek vermek mümkündür (Dilek 2009: 2). Bu şairler arasında gösterilen Hilmî Kıbrısî Efendi ve onun *Dîvânçe*'sindeki şiirlerde kullandığı atasözleri ve deyimler bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Hilmî Kıbrısî Efendi'nin Divan edebiyatındaki yerinin tespiti ve onun *Dîvânçe*'sindeki şiirlerde yer alan atasözleri ve deyimler üzerine bir çalışmanın bugüne kadar yapılmamış oluşu, bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Hilmî Kıbrısî Efendi

Hilmî Kıbrısî Efendi, 1783'te Kıbrıs'ta doğmuştur. Kıbrıs'ın tanınmış ailelerinden Menteşzadelerin Anadolu kökenli Menteşe Beyliği'nin Oğuz Türk oymaklarından Karavelî Boyu mensubu olduğu ortaya çıkmıştır (Erdoğan 2017: 739). Hilmî Kıbrısî Efendi'nin adının, resmî kayıtlarda bir birinden farklı şekillerde geçtiğini görmekteyiz (Özkul 2013: 469-470). Hilmî Kıbrısî Efendi, ünlü Menteşzadelere mensup olduğundan,

belgelerde isminin Menteş-zade Es-Seyyid Hilmî Kıbrısî Efendi, Menteş-zade Es-Seyyid Efendi olarak geçmesi doğaldır.

Değişik isimlerle anılan bu şairi, Millî Kütüphanede yer alan *Divançe*'nin müellifi olarak kaydedilen Hilmî Kıbrısî Efendi'yi, bu isimle zikretmeyi uygun gördük. Bugüne kadar, *Fatin Tezkiresi*, *Kamusu'l-Alam*, *Sicil-i Osmani*, *Osmanlı Müellifleri II*, *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi* ile *Kıbrıs Türkleri* isimli eserlerde onun hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmalarımızda Mehmet Tevfik'in *Kafîle-i Şuara Tezkiresi*'nde Hilmî Kıbrısî Efendi'ye ait yeni bilgilere ulaştık.

“Kıbrıs müftisi Hilmî Efendi'dir. Bin yüz doksan yedi senesi Kıbrıs'da tevellüd edip tahsil-i uluma sa'y ü veriş ile tekmil-i ulum-ı aliye eyledikten sonra cezire-i mezbur müftülüğine ta'yin olunmuş iken bin iki yüz altmış dört senesi azim-i huld-ı berin olmuşdur. Asarından gazel-i ati rengin olmağla tahrir kılındı.” (Kutlar 2017: 252).

Osmanlı Devleti'nde müderrisler padişahlara hocalık yapmak, medreselerde ders vermek, imamlık, müneccimbaşılık, hekimbaşılık, huzur dersi hocalığı, ders vekâleti, dersiamlık, müftülük, naiblik, müfettişlik, kassamlık, müsevvidlik, mir kâtipliği, kapan naibliği ve arzuhalcilik görevlerini de ifa etmekle yükümlüydüler (Güldöşüren 2013: 251). Hilmî Kıbrısî Efendi de, müftülük, müderrislik, kütüphane nazırlığı ve Şeyh sebalık görevlerinde bulunmuş, 1849 yılında vefat etmiştir.

Hilmî Kıbrısî Efendi'nin *Dîvânçe*'sindeki Atasözleri:

Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikli söz (*Türkçe Sözlük* 2005: 140); “Durub-ı emsal ki hikmetü'l avamdır, lisanından sadır olduğu bir milletin mahiyet-i efkârına delalet eder.” (Şinasi 1871: 1268). Şinasi, atasözlerini tanımlarken; halkın dilinde kullanılan bir ulusun varlığına, benliğine ve düşüncelerine tanıklık eden sözler olarak nitelemiştir. Önceleri mahalli özellikler gösteren, zamanla şekillenip olgunlaşan atasözleri halkın yaşadıklarından yola çıkarak toplumun hayata bakışını yansıtan ifadelerdir (Sertkaya 1968: 101); ataların, uzun yıllar sonunda deneyimlerinden çıkarılan düşüncelerin, yargıların ve öğütlerin kalıplaşan halkın kullandığı özlü sözler olduğu belirtilmiştir (Aksoy, 1993: 16).

Türklerin ilk yazılı eseri olan Göktürk Kitabeleri'nde, günümüzdeki atasözlerine benzer özellikler gösteren öğüt verici özlü sözlerin varlığı bilinmektedir (Ergin 1992: 48). Kâşgarlı Mahmut, *Dîvânü Lügati't-Türk*'te kullandığı atasözlerini ‘Şu sawda dahi gelmiştir.’ ibaresini kullandıktan sonra Arapça anlamını vererek destekleyici söz olarak kullanmıştır (Oy 1991: 44). Manzum atasözlerimizde bazılarının vezinli oldukları dikkat çekmektedir. Bu da bize atasözlerinin ilk kullanışlarının vezinli ve kafiyeli olduğu gerçeğini kanıtlamaktadır (Dilçin 2000: XIX-XX). *Kutadgu Bilig*, atasözleri bakımından edebiyatımızın ilk ve en zengin kaynaklarından. Edebiyatımızda nasihatname nitelikli didaktik mahiyetli olması açısından Yusuf Has Hacıp'in atasözlerinden çok istifade ettiği görülmektedir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*, edebiyatımızda atasözlerinin kaynağı olmuştur (Yusuf Has Hacıp 1998: 19); Dede Korkut Destanı'nda da millî değerlerimizin, geleneklerimizin ve göreneklerimizin izlerini taşıyan atasözleri bulunmaktadır (Ergin 2007: 8-9). Divan edebiyatında, Türk-i Basit akımının başladığı XV. yüzyılda Necâtî Bey en yoğun şekilde atasözü ve deyimleri kullanmış ve kendisinden sonra gelen şairlerce de bu tarzın kullanımı artarak devam ettirilmiştir (İsen 1988: XXXV). XV. ve XVI. yüzyılda Divan edebiyatında rağbet kazanan atasözü ve deyimler divanlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatı geleneğinde şiirlerde anlamı süslemek, söylenileni inandırıcı kılmak ve zenginleştirmek, ahengi sağlamak için atasözü ve deyim kullanmak bir gelenek hâlini

almıştır (Arat 1991: 271). Ahenkli konuşma; okuyucuyu etkilemek hem de akılda kalmasını kolaylaştırmak amacıyla atasözlerine manzum özellikler verilmiştir (Oy 1972: 53-55). Divan şiirinin yapısına uygun olması açısından divan şairleri, atasözü ve deyimleri az sözle çok şey anlatmak için eserlerinde kullanmışlardır. Edebî sanatlar içinde atasözü kullanmaya ‘îrâd-ı mesel’ denmiştir (Mengi 1986: 50). Çünkü atasözleri belirli şekilleri olan, belirli kelimelerle söylenmiş ve kalıplaşmış ifadelerdir. Bu kalıplaşmış sözcüklerin yerleri değiştirilemez ve yerine başka sözcükler kullanılamaz, söz dizimin şekli bozulamaz (Aksoy 1988: 132). Aksoy’un tanımına ters düşen atasözlerini Hilmî Kıbrısî Efendi’nin *Divânçe*’sindeki şiirlerde görmekteyiz. Onun şiirlerinde, kalıpların kırıldığı ve kelimelerin yer değiştirdiği, hatta atasözlerinde yer alan Türkçe kelimelerin yerine Farsça kelimelerin kullanıldığı görülmüştür. *Divânçe*’de sadece 3 tane atasözüne rastlanmıştır.

Hilmî Kıbrısî Efendi, “Hamama giren terler” atasözünü “germabeye girmiş gibi terler” olarak kullanmıştır. Atasözündeki hamam kelimesi yerine Farsça germabe kelimesini tercih etmiştir:

Çıkdı maẓmûnlaruñ pek şu ‘arâ-yı ‘aşruñ
Şimdi **germâbeye girmiş gibi terler** sünbül (3/7)

Şiirlerde atasözlerinin alışıl gelmiş şekilleri, vezin kalıplarına uygun olabilmesi için zamanla değiştirilmiştir. Atasözleri ilk söylendiklerindeki şekillerinden, günümüze kadar geçen zamanda değişimlere uğramış ve farklı şekillerde kullanılmıştır (Mengi 1986: 53). Hilmî Kıbrısî Efendi de vezin endişesiyle “Düşün düşün yine b. ktur işin” atasözündeki ikilemeye yer vermeyerek “yine b. ktur işin” şeklinde kısaltarak şiirini vezne uygun hâle getirmiştir:

Oğlanuñ ‘illet-i ishâli sürerse böyle
Senüñ ey Lûfî-yi âvâre **yine b. kıdur işüñ** (16/1)

Divan şairleri, şiirlerinde genellikle: bu meseldür, meşhur meseldür, meseldür evvelden vb. ifadelerinden sonra, atasözlerini yaygın şekilde kullanmıştır. Hilmî Kıbrısî Efendi de, bu geleneğe bağlı kalarak “meseldür söylenir” söz kalıbından sonra atasözüne yer vermiştir. Kişi, zararlı bir eylemin sözünü etmekle kendisini zarara sokmuş olmaz, anlamına gelen “Ateş demekle ağız yanmaz” atasözünde, ağız kelimesi yerine vezin gereği dil kelimesini kullanmıştır:

Meşeldür söylenir **âteş demekle gerçi dil yanmaz**
Yanar dil âteş-i la’l-i lebüñ yâd iyilesem cânâ (19/1)

Hilmî Kıbrısî Efendi’nin *Divânçe*’deki Deyimler:

Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir (*Türkçe Sözlük* 2005: 517). Çoğunlukla iki veya daha fazla kelimenin tam veya eksik cümlelerle derdini aktarmağa yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye sanatlarıyla bir olayı anlatmak için gerçek anlamlarının dışında kullanılarak deyimler oluşturulmuştur. (Yelten 1989: 180). Atasözleri, söylemlerde değişmeler olmasına rağmen çoğu

kez anlamlarını korumuştur. Divan edebiyatında tabir diye adlandırılan deyimler, milletin inancını, sosyal yaşantısını, duygu ve düşüncelerini bizlere ulaştıran sözlerdir. Mahalli özellikler taşıyan bu sözlerin çoğu, zamanla değişime uğramıştır. Bazıları değişik bölgelerdeki ağızlarda yer almış, bazıları unutulmuş, bazıları ise dilde gerçekleştiren yeniliklerle yeni şekillerde kullanılmıştır (Beyzadeoğlu 1999: 30). Deyimlerin zamanla değişimine ek olarak, şairler edebî sanatlarla, vezinle, kelimelere yeni eklemeler veya çikarmalar yaparak, ilk kullanımlarını değiştirerek deyimleri güzelleştirmek uğraşı vermişlerdir (Karahan 1980: 52-53).

Atasözleri ve deyimler eğitici, öğretici yönleri dolayısıyla divanlarda yer almıştır. Deyimler, atasözleri kadar uzun olmadığından, şiirlerde daha çok tercih edilmiştir. Deyimlerin miktarı, atasözlerinden çok fazla olduğundan, şairler tarafından daha çok kullanılmıştır (Aydemir 2007: 39). Divanlar incelendiğinde bu gerçek görülmektedir. Atasözleri ve deyim kullanma sayıları, şairden şaire farklılıklar göstermektedir. Hilmî Kıbrısî Efendi'nin *Divançe*'sinde 115 tane deyim bulunmaktadır. *Divançe*'deki şiirlerde kullanılan deyimler, yapısal özellikleri bakımından incelenip aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır:

1) Türkiye Türkçesi'ndeki Kullanıldığı Şekliyle Değiştirilmeden Aynen Kullanılan Deyimler:

Ah et-: 1) Acı ile içini çekmek. 2) İnlemek.

Kıssa-yi hicrânı alup ezbere
Okuyayum **ah** iderek dil-bere
Belki niyâzum geçer ol servere
Ol gül-i gülî'zârum kerem-pervere (33/16)

Akl-ı evvel: En doğruyu düşünür, her şeyi çok iyi bilir geçinen.

Âhsen-i eşkâl-i te'sîs üzre bünyân iylemiş
'**Akl-ı evvel** şâh-i Felâṭun-ḥired Yûsuf-likâ (29/2)

Allah'a emanet: Tanrı esirgesin anlamında birini överken söylenen bir söz.

Şehr-i gülşende işitdüm ki çiçek itdi zühür
Hemân **Allaha emanet** seni ey ter sünbül (3/11)

'**Arab saçı gibi:** Arap saçı gibi karmakarışık.

'**Arab saçı gibi** piçiş-pezir olmuş idü 'âlem
Bi-ḥamdillâh niẓâma koydu 'aşruñ şâh-ı dindarı (37/5)

Ardından ayrıl- (ardını bırakmamak): Peşini bırakmamak.

Sâye-veş **ardından ayrılmaz** rakîb-i rû-siyâh
Cennet-i küyin dirîgâ cây-i şeyṭân itdi âh (52/2)

Ayak bas-:1) Bir yere varmak, ulaşmak, 2) Girmek, gelmek, uğramak, 3) Mesleğe girmek, 4) Bir yere bağlanmak.

Taşı gevher-rîz olur toprağı 'anber-bîz olur
Şol maķāmuñ kim **ayaķ basdı** hıdîv-i kām-kār (32/10)

Bıyık altında tebessüm et-: Birinin durumuna belli etmemeye çalışarak gülümsemek.

Bıyık altında tebessümler ider şî'r-i besîm
Hānde-rûlîklar ile hālķa ider 'arz-i cemal (69/2)

Cesaret ver-: Birinin yıldınlığını gidermek, birini yüreklendirmek.

Velî şab'-i řatā-püş-i 'atā başşına mağrûrem
Cesāret virdi řab'a ol sebîle luřf-i bisyārı (37/104)

Cihana gel-: 1) Doğmak, 2) Meydana gelmek.

Fürü'-i Mentēşiden řahir Ađa ol kerem-kārñ
Cihāna geldi pür necl-i neciyyi luřf-i ķādirde (53/1)

Dört gözle bekle-: Çok isteyerek veya özleyerek beklemek.

Cihān **dört gözle beklerdi** o māh-i 'ālem-ārāyı
Zuhūr idü Murād ancaķ dil-i ednā vü ā'lāda (67/5)

Etek silküp düşür-: 1) El etek çekmek, 2) Çekilmek, artık karışmamak.

Şarıldı mür-veş dāmān-i iřsāne gelüp Hilmî
Etek silküp düşürme kıl 'ināyet yā Resülullāh (75/32)

Farķ olun-: 1) Seçilip ayırt edilmek, 2) Anlaşılmak, 3) Sezilmek.

Farķ olunmaz ne'yeyüm erbāb-i iřlāş ü nifāķ
'Andelîb u zāđı gerdün böyle siyyāñ itdi āh (52/3)

Farz ol-: Yapılması kaçınılmaz olmak.

Ehl-i sünnet üzre vācibdür du'ā-yi devleti
Farz olursa şer'a muvāfıķı emre itmek inķiyād (70/8)

Feda et-: Kıymak, gözden çıkarmak.

Ulu dergāhına yüzler sürüp nuşret recā itdük
Açup dest-i niyāzı bāb-i Mevlāya du'ā itdük
Teni canı bu đîn ü devlet uğrunda **fedāitdük**

Cenâb-i Hakk bize imdâd ider kim ilticâ itdük
Livâü'n-naşr-i fahrü'l-enbiyâya yekdür Allâh yek (60/2)

Gark ol-: Gömülmek, batmak.

Hiç bunun gibi büyük ni met olur mı ümmete
Mağdemiyle **ğark ola** herkes bu nice rahmete (38/6)

Göz kamaştır-: 1) Kuvvetli ışık veya parlaklık, kısa bir zaman için görüşü bulandırmak, 2) Bir niteliğiyle hayran bırakmak.

Diğkatle bakup hurde-i hüsnüñ gördüm didüm
Âh gün yüzine bakamaz âdem **göz kamaşdurur** (66/2)

Gün gör-: Bolluk, esenlik içinde huzurlu günler geçirmek.

Saňa göbeğüm virel'den ey perî **gün görmedüm** aşla
Bu firkatle geçen demler degül gün bil ki şebdür hep (54/3)

Hâkine yüz sür-: Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.

Hâkine yüz sürmede şaf şaf aña bir rüz u şeb
Ol kadar Beglerbeği oldu celil ü päye-dâr (32/27)

Halka ol-: Bir çember biçiminde dizilmek.

Biz **halka olup** hû çekelüm derd-i 'aşk ile
Şâyed o mâhı bezme erenler ulaşdurur (66/3)

Hayran it-: Hayranlık duygusu uyandırmak, çok beğenmek.

Hüsnini muflak taşavvur âdemi **hayrân ider**
Nitekim Kıbrısdâ oldıgım gibi ben bî-karâr (32/25)

Hazır ol-: 1) Bir yerde var olmak, 2) Bir şeyi hemen yapabilecek durumda olmak.

Manıku'ı- Tayr oğur göncelere h'âce hezâr
Meclise **hâzır olup** dersini diñler sünbül (3/21)

İdrak et-: Akıl erdirmek, anlamak, kavramak.

Bu târîhi dil-ârâyı gören **idrâk ider** ancak
Ne zîbâ nükteler şâdir olurmuş tab'-i şâ'irden (53/6)

İki de bir: Sık sık.

Büse-yi la'lüne leb-teşne degüldür de nedür
İki de bir de o ruhsâre ne şarkar sünbül (3/29)

İntikâm al-: Öç almak.

'Adüdan **intikâm** alsun murâdınca şu 'âlemde
Ricâlü'l-ğayb olup her dem anuñ a'vân ü enşarı (37/111)

Kadem bas-: Bir yere varmak, ulaşmak.

Meger Hilmî imiş bu mışra'ı târîh idüp yazmış
'Âli 'Âtif **ka-dem başdı** bu kevne-yi 'ırq Tâhirden (53/7)

Kıl üstünde yürü-: Çok dikkatli hareket etmek.

Kıl üstünde yürür na'tüñ yazarken hâme-i şâ'ir
Düşer rûhuñdan olmazsa i'nâyet yâ Resûlullah (75/14)

Kılı kırk yar-: Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek.

Kılı kırk yarsa da bir şâ'ir -i pākīze-gū bulmaz
Senüñ bir müyuñı tavşife kudret yâ Resûlullah (75/16)

Kül ol-: 1) Bütünüyle yanmak, 2) Varını yoğunu yitirmek.

Girye vü âh oldı benüm reh-zenüm
Lâle gibi yandı derūnum benüm
Deşt-i cünün oldı benüm meskenüm
Nâr-i maḥabbetle **kül** oldı tenüm
Âh'ani'l-ḥaddi ve 'an ḥâlihi (33/9)

Ne gam: Üzülmeye gerek yok.

Ne gām ol zât-i pāke gayrı Tūfān-i ḥavādişden
Neciyyu'llāh olunca fülk-i devletde dümen-dāri (37/92)

Revan ol-: Yola çıkmak.

Ḥazret-i 'Abdülmecīd cennet-yāb-i kām-yāb
Kim rikābında **revān** olsa devvār-i kām-yāb (70/1)

Revnaḳ vir-: Hoşluk, güzellik, renklilik katmak.

Kenār-i ḥavz-i dil-cū üzre güyā pür perī-peyker
Baḳup âyineye her **revnaḳ** virir zülfi semansāya (4/7)

Sā'at gibi: Tam bir düzgünlükte, tıkr tıkr çalışmak.

Tam **sā'at gibidür** zerre kadar eksigi yok
Artık eksik ne ise böyle olur işte kemal (69/8)

Safa sür-: Rahat, sakin ve eğlenceli yaşamak.

Bu zibā gülşen-i sāhil-serāda 'ömr ü devletle
Nice yüz yıl **şafalar süre** maşşüd-i cihāndur bu (59/35)

Sefer eyle-: Yolculuk etmek.

Düşelim ardına hep 'azm-i **sefer iyleyelim**
Her ne semte açılır ise livā-yı Tevfik (11/5)

Sır vir-: Bir sırrı açığa vurmak, başkasına söylemek.

Şu gülistānda şağın kimselere **sır virme**
Olma istersen eger gülşene server sünbül (3/14)

Sürme çek-: Gözleri sürme ile boyamak.

Güzel hatla yazılmış nüshaya hāme yürütmekdür
O çeşm-i sürme-dāra **sürme çekmek** iktizā itmez (18/1)

Dem-i tığ-i şubhānuñ iyleme ne her ālūd
O kudretten mükemmel çeşme zālīm **sürmeler çekme** (22/1)

Şan ver-: Ün salmak.

Nişān-ı amān **şan virmiş** nişān-Dārān-i İslām'a
Hemān hıfz iylesün yāvuz nazardan Hāzret-i Bārī (37/68)

Yol bul-: Çare bulmak.

Ḳudsiyānuñ kesretinden **yol bulunmaz** seyrine
Çekmede Rıdvān cennet hasretiyle intizār(32/26)

Yüz bul-: İlgi ve yakınlık görmek.

Eğer **yüz bulsa** bir binbaşı ya'nī olsa ruḫşāt-yāb
Varup bir başına teshīr ider bir nice emşārī (37/63)

Yüz sür-: Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.

Ulu dergāhına **yüzler sürüp** nuşret recā itdük

Açup dest-i niyâzı bâb-i Mevlâya du'â itdük
Teni cānı bu dīn ü devlet uğrunda fedâ itdük
Cenâb-i Hakk bize imdād ider kim ilticâ itdük
Livâü'n-naşr-i fahrü'l-enbiyâya yekdür Allâh yek (60/2)

Yüzüm sürdüm bihamdı'llâh gelüp hâk-i mu'allâya
Murâdım hâşıl oldı gördüm ol hürşid-i envârı (37/113)

Yüz ver-: İlgi, alaka göstermek.

Muşhaf-ı rüyını ta'zīm ile taqbıl idelim
Yüz virirse bize ol mäh-liqâ-yı Tevfik (11/3)

Zabt it-: 1) Zorla almak, 2) Tutmak, 3) Bir şeyi güç kullanarak önlemek.

Tekne sübhân Stānbül **zabt idüp** tārīhini
İtdiler büy-i anber muqaddemin neşr-i bilād (70/20)

2) **Fiil veya Yardımcı Fiillerin Değiştirilmesi ile Oluşan Deyimler:**

Türkçe'de kullanılan, olmak, eylemek, kılmak, etmek, almak, çekmek, bulmak gibi yardımcı fiillerin, deyimlerde bazen farklı yardımcı fiillerle yer değiştirdiği görülmüştür.

Aferin ol- (**aferin al-**): Değerli görülüp beğenilmek.

Hidätümden olan erbâb-i 'aşka **āferin olsun**
Ki Tevfik ilāhī anları ma'süm ider her bār (12/1)

Els. k. yle gerdek olmaz (El s. k. yle gerdeğe girilmez): Başkasının olanaklarına güvenip gelecek için girişimler tasarlanmaz.

Ellerüñ şiriyle şā'irlik şatılmaz herkese
El s. k. yle gerdek olmaz kendü s. k. yle gerek (25/6)

Halka et- (**halka ol-**): Bir çember biçiminde dizilmek.

Bıyık altında tebessümler ider şir-i besim
Hānde-rülükler ile **halka ider** 'arz-i cemāl (69/2)

Hatime ol- (**hatime çek-**): Son vermek.

Fātiha olsa sezâ **hātım** oldı meclis
Ola ervāh-i selef hem-cü mu'a'ttar sünbül (3/38)

Havale eyle- (**havale et-**): Bir şeyin alınmasını, yapılmasını bir kimseye bırakmak, ısmarlamak, devretmek.

Uzun bir kışşadur rîş-i dırâzî zâhidûñ ırsun
Havâle iyleriz bir gün aña miqrâz-i güftârî (37/60)

Hu çek- (hu de-): Tekkelerde, dervişler ayin sırasında sürekli olarak hu demek.

Biz halka olup **hü çekelüm** derd-i aşk ile
Şâyed o mâhî bezme erenler ulaşdurur (66/3)

Lâl ol- (lal et-): Konuşamaz duruma sokmak, susturmak.

Bu maķâmâtınģenâsında ģarîrî **lâl olur**
Nesc-i dîbâyı suģânda gerçi bulmuş iştihâr (32/22)

Temam ol- (tamam bul-): Bitmek, sona ermek.

Erba'ın **oldı temâm** gel çıkalum ģalvetden
Böyle emr itdi bize pîr-i mażhar sünbül (3/39)

3) Türkçe Kelimelerin Yerlerinin Değiştirilmesiyle Oluşturulan Deyimler:

Hilmî Kıbrısî Efendi'nin *Divançe*'sindeki deyimlerin önemli özelliklerinden biri de, deyimlerin kalıplaşmış yapılarının divan şairlerinin çoğunun kullandığı gibi, vezin ve ka-fiyeğe uygun olabilmesi için yer değiştirmesidir. Deyimler devrik cümle şeklinde düzenlenmiştir.

Açup yelken (yelken aç-): Yola çıkmak için hareket etmek.

Usandık Akdenizden keştî-yi ârâmı kaldursak
Açup yelkenleri Baģr-ı Siyâhâne toğrı saldursak (10/1)

Alsun murad (murat al-): Dileđine kavuşmak.

Adūdan intikâm **alsun murād**ınca şü âlemde
Ricâlū'l-ģayb olup her dem anuñ a'vân ü enşârî (37/110)

Düşdi gönül (gönlü düş-): Âşık olmak, sevdalanmak.

Yaģdı beni şü 'le-yi ruģsâresi
Aldı dilüm o gözinüñ ģaresi
Şimdi olup 'âşık-i âvâresi
Düşdi gönül söyle nedür çâresi
Âh'ani'l- ģaddi ve 'an ģâlihi (33/13)

Düşelim ardına (ardına düş-): Arkasından gitmek.

Düşelim ardına hep 'azm-i sefer iyleyelim
Her ne semte açılır ise livâ-yı Tevfik (1/5)

Geçer hañırdan (hatırdan geçir-): Hatırlamak, aklına gelmek.
Aña bulmaq içün bir mışra'-i pākize-i tārīh
Geçerem bir nicedür temennī silk-i **hañırdan** (53/4)

İdeyüm hayr-ı duā (hayır dua et-): İyi dileklerde bulunmak.

Çünkü 'an zahrü'l-ğayb maqbül olur hayr-i du'ā
Ben de Hilmī **ideyüm hayr-ı du'ā**ya ibtidār (32/35)

İdüp zevk u safa (zevk u safa et-): Eğlenmek.

Bu sarāy-i dil-güşā içre **idüp zevk u safā**
İylesün zātıyla evlādıyla 'ālem iftiḥār (32/38)

Virdi kol kola (kol kola ver-): Kolunu birinin koltuğu altından geçirmek.

Sūziş-i āh iyler isem ben n'ola
Virdi rakīb ile o meh **kol kola**
Tiğ-i figānum ile tırdum yola
İstemezem ğonce-yi ḥaddi sola
Āh'ani'l-ḥaddi ve 'an ḥālihi (33/8)

Virse ma'nā (mana ver-): Kendince bir yargıya varmak, yorumlamak.

Sezā divān-i Baḳī şafḥayı dīvāre naqş olsa
Bu kaşr-i sābitü'l-erkāna Sābit **virse ma'nā**yı (74/10)

Yanmış can (canı yan-): Çok acı duymak.

Belī **yanmışdı** benüm keşver **cānum** Hilmī
Yanmayan dil bilemem taş mı ya dil mi (55/26)

4) **Türkçe Kelimeler Arasına Farklı Kelimelerin Girmesiyle Oluşturulan Deyimler:**

Gönül vir-: Sevmek, aşık olmak, düşkün olmak.

Bir **gönül** nāmında cevher var saña **vir**düm didüm
Didü biñ nāz ile ol serv-i ḥırām olmaz bana (36/7)

Kanlı gözyaşı dök-: Aşırı derecede üzülüp ağlamak. Bir zulümden, bir afetten, bir sıkıntıdan, büyük üzüntü duyup yakınmak, derin acı ve üzüntü duymak, içi yanmaktır.

Sāḳī baña bir bāde yanaş
Maḥv ola tā dildeki fikr ü telāş

Şuretini cân idüp intikâş
Dökmedeyüm şubh u mesâ kanlı yaş
Âh'ani'l- haddi ve 'an hâlihi (33/15)

Lezzetal-: Hoşlanmak.

Milhîdür ma`ide-i beldemüzüñ hâk-i deri
Lezzeti bundan alır şubh u mesâ hâş ü 'avâm (73/16)

5) Türkçe Kelimelerdeki Eksiltmelerle Oluşturulan Deyimler:

Gözlerdi (yol): 1) Bir şeyin olmasını ummak, 2) bir kimsenin gelmesini beklemek.

İki cânibde gūyâ nice bir serv-i hırâmândur
Dizilmiş 'Asker-i Mansûre **gözlerledi** hünkârı (37/86)

Hâne-i hâşşe-yi şâhîde olup perverde
Resm-i âdâb-i mülükâneyi **gözler** sünbül (3/15)

Hızır (gibi) imdâde iriş-: 1) Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez, 2) Yardım hep en zor anda gelir.

İrişdi hem-cû **Hızır imdâde** bir zât-i kerîmdür
Ki her dem meşreb-i âb-i hayât feyż-i mecrâdur (61/9)

Kare sür- (almna): Bir kimsenin haksız yere kötü tanınmasına yol açmak.

Zülf ü hâl u ruḥ-i dil-dâre tolaşma hâzer it
Havfum oldır saña bir **kare sürerler** sünbül (3/30)

Kılık kıyafetle adam olmaz (bir kıyâfetle hemân âdem ol-): Kılık kıyafet, değeri olmayan kişiye değer kazandırmaz.

Bir **kıyâfetle hemân âdem olur mı âdem**
Sünbül olsun mı yâ kâğıdda muşavver sünbül (3/36)

Nişan (al-): 1) Bir hedefi vurmak için ateşli silahlara gerekli doğrultuyu vermek, gezlemek.

Ol perî kurmuş tüfeng-i cevrin
Dir ki ayrılma **nişan**umdan şakın (65/6)

Su ver- (çeliğe): Çeliği özel bir biçimde hızla soğutarak daha çok sertleşmesini sağlamak.

Ġuzât-i müslimînüñ farkı yok şimdi aḩar şudan
Şu virmiş her biri tîg-i cihâda cüy-i dil-cüdan

N' olur Rüşyalu namında hınzirân bed-hûdan
Akın iyler gûzât emvâc-i deryâ gibi her şudan
Macâristân-i kâfir mâcerâya yekdür Allâh yek (60/5)

Yüzü suyu hürmetine (birinin veya bir şeyin): Birinin veya bir şeyin hatırına veya varlığına değer verildiği için anlamında kullanılan bir söz.

Muhammed hürmetine kıl mü`eyyed Hân-i Maḥmûdı
Muzaffer iyle her dem düşmen sâhib-`inâd üzre (41/6)

Âb-i rû-yi saltanat-i Hâkân-i Maḥmûdü`ş-şiyem
Yapdı bu nev çeşme-yi zemzem-i sermet-i âtharı (48/1)

6) Türkçe Kelimelerin Değiştirilmesiyle Oluşturulan Deyimler:

Deyimlerde Türkçe kelimelerin eş anlamlısı ya da yakın anlamlısının kullanıldığı da görülmektedir.

Ağzımıza bal bulaştırdur- (ağzına bir parmak bal çal-): Birini tatlı sözlerle veya çeşitli hediyelerle bir süre kandırmak, oyalamak.

Hübân bizi sanma vişâle yanaşdurur
Bir büse ile **ağzımıza bal bulaşdurur** (66/1)

Kol kola ver- (el ele ver-): 1) El tutuşmak, 2) Birlikte davranmak.

Sûziş-i âh iyler isem ben n'ola
Virdi rakîb ile o meh **kol kola**
Tîg-i figânûm ile tûrdum yola
İstemezem gonce-yi ḥaddi sola
Âh`ani`l-ḥaddi ve `an ḥâlihi (33/8)

Murad hasıl ol- (maksat hasıl ol-): Amaca ulaşılma.

Yüzüm sürdüm biḥamdi`llâh gelüp ḥâk-i mu`allâya
Murâdım ḥâşıl oldı gördüm ol hürşîd-i envâri (37/113)

Takar takışdır- (takıp takıştır-): Özenerek süslenmek.

Ṭakıldı diyü `âşık-i bî-çâre vaşlına
Âlât-i cevri o mest-i nâz **taḥar taḥışdurur** (66/9)

7) Kalıplaşmış Deyimlerdeki Kelimeler Arasına Eklenen Kelimelerle Oluşturulan Deyimler:

*Divançe`*sindeki deyimlerde görülen bir başka husus ise deymi meydana getiren kalıplaşmış kelimeler arasına başka kelimelerin de girmiş olmasıdır.

Ayak (bir) bas-: 1) Bir yere varmak, ulaşmak, 2) Girmek, gelmek, uğramak, 3) Mesleğe girmek, 4) Bir yere bağlanmak.

Ayağı bir başar mı ol Burāk-i berk-reftāruñ
Rükūbuñla bulınca feyz-i kuvvet yâ Resülullāh (75/4)

Ciğerini yak- (ateş): Bir kimseye büyük bir acı çektirmek.

Yine **âteş birağup** bu **ciğeri** pür rîşe
Başladuñ nâ-ħakķ cevrüñle dili endîşe (55/2)

Okuyup üfür- (virde): Dinî inanca göre bir duayı okuduktan sonra, üfleyerek ruhlara yollamak.

Her seher vird **okuyup virde üfürsün** bülbül
Sihir idüp gönceleri kıldı musahħhar sünbül (3/23)

8) Türkçe Kelimeler Yerine Farsça Kelimeler Kullanılarak Oluşturulan Deyimler:

Divançe'nin dikkate değer bir diğer özelliği de deyimlerdeki Türkçe kelimeler yerine Farsça kelimelerin tercih edilmiş olmasıdır. Hilmi Kıbrısı Efendi, deyimlerin büyük bir kısmında Farsça kelimeler kullanmıştır.

Ab-ı rü (yüzü suyu hürmetine): Birinin veya bir şeyin hatırına veya varlığına değer verildiği için anlamında kullanılan bir söz.

Ab-ı rü-yi salţanat-i Ĥākān-i Maħmūdū'ş-şiyem
Yapdı bu nev çeşme-yi zemzem-i sermet-i ātharı (48/1)

Aşiyān iyle- (yuva yap-): Yuva hazırlamak, yuva oluşturmak.

Mümāsil-i ravza-yi rıdvāne bir sāhil-serā yapdı
Hümālar **āşiyān iyeler** ser-i bāmında ba-iclāl (57/2)

Ateş demekle gerçi dil yanmaz (ateş demekle ağız yanmaz): Kişi bir eylemin sözünü etmekle kendisini zarara sokmuş olmaz.

Meşeldür söylenir **âteş demekle gerçi dil yanmaz**
Yanar dil âteş-i la'l-i lebūñ yād iylesem cānā (19/1)

Bal aç- (kanat aç-): Birini korumak, himaye etmek.

Oldı bir vaķt-i mübārekde şeref-baħş-i vuşul
Geldi manende hemān **açdı** vilāyet üzre **bāl** (62/40)

Bar ol- (ağırlık ol-): 1) Sıkıntı vermek, 2) Birine yük olmak.

Haṭṭ-i nev-hîzi virmez şafha-i ruḥsârına şiklet
Gubârî gülşenüñ berg-i gül-i hândâna **bâr olmaz** (14/1)

Bimar it- (hasta it-): 1) Hasta olmasına yol açmak, 2) Bezdirmek, bıktırmak.

Böyle her şâḥş birer dil-i dile **bîmâr itdüñ**
Herkesin hâtırını **hasta idüp** zâr itdüñ (55/9)

Büs idüp dâmen (etek öp-): Yaltaklanmak, dalkavukluk etmek.

En evvel Hâzret-i Fetvâ-penâhî **büs idüp dâmen**
Mevâlî-i 'izâm ardınca iylerlerdi refânî (37/79)

Öp dâmenini pîr-i muġānuñ niyâzle
Ol ğonce ile maşlahatı yapar yakışdurur (66/6)

Takiyâ çek yeter beyhüde yoldan dest ile pâyı
Olur olmaz ile **büs itmeden dâmân-ı** fetvâyı (63/22)

Ciġeri suz ol- (ciġeri yan-): Büyük bir acıya uğramak, yüreġi yanmak.

Pek **ciġer-süz** oluyor hicrân-i evlâd ü 'iyâl
Kişver-i ârâmı iyler raḥne-yâb-i iḥtilâl (38/22)

Cihân turdukça tursun (dünya durdukça durasın): “Çok yaşa, Tanrı sana sonsuz bir ömür versin!” anlamında kullanılan bir iyi dilek sözü.

Cihân turdukça tursun zât-i pâki taḥt-i şevketde
'İbâd-i mü`minîne dergeh-i kehfü'l-âmândur bu (59/34)

Cihâna gel- (dünyaya gel-): İnsanın doğması.

Fürü`-i Menteşiden Tâhir Aġa ol kerem-kârũñ
Cihâna geldi pür necil neciyyi luṭf-i kâdirden (53/1)

Daman sarıl- (eteġine sarıl-): Yalvarıp yakarmak.

Şarıldı mür-veş **dâmân-ı** iḥsâne gelüp Hilmî
Etek silküp düşürme kıl 'inâyet yâ Resûlu'llâh (73/32)

Dest aç- (el aç-): Muhtaç olmak, yardım istemek

Ulu dergâhına yüzler sürüp nuşret recâ itdük
Açup dest-ı niyâzı bâb-i Mevlâya du`â itdük
Teni cânı bu dîn ü devlet uğrunda fedâ itdük

Cenâb-i Hakk bize imdâd ider kim ilticâ itdük
Livâü'n-naşr-i fahrü'l-enbiyâya yekdür Allâh yek (60/2)

Dest ile payı çek- (el ayak çek-): Uzaklaşmak, kaybolmak.

Nedür bu zübd 'ömr ü bîkr ile etdürme ğavgâyı
Hemîşe sâ'il olmağ zıll-i zâ'il-câh-i bî-câyı
Taکیyyâ çek yeter beyhüde yoldan **dest ile pâyı**
Olur olmaz ile bûs itmeden dâmân-i fetvâyı
Ġazal-i tarh itmeğe Hilmî kalem hoş inkiyâd itmez (63/9)

Destüme geç- (ele geç-): Yakalamak.

Hâk-i pâyinde bulur iksîr-i maksûdı cihân
Âh **geçse destüme** ol hâkden cüz'î'inâd (32/34)

Dil al- (gönül al-): 1) Sevindirmek, 2) Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek.

Yağdı beni şu'le-yi ruhsâresi
Aldı dilüm o gözinüñ karesi
Şimdi olup'âşık-i âvâresi
Düşdi gönül söyle nedür çâresi
Âh'ani'l- haddi ve 'an hâlihi (33/13)

Dilim kır-, hatır sınık- (kalp kır-): Gönül kırmak.

Virüp ruşat **dilüm kırdurmağa** erbâb-i agrâze
Raķibânı o meh-rû Ka'beye Aşhâb-i kayl iyler (6/4)

Sınıkdur hatır üftâdesini ol penbe-endâma
Kemân ebrüsü fîr-endâz olup 'uşşâk-i nâ-kâma (7/4)

Divâne et- (deli et-): 1) Çılgına çevirmek, 2) Sinirlendirmek, 3) Sağlıklı düşünmeyecek duruma getirmek.

Beni câm-i firâkı ol kadar **divâne** itmiş kim
Reh-i meyhâne bulmağa dil-i âhi delil iyler (6/2)

Eşiğin bûs it- (eşiği öp-): Bir büyüğün önüne eğilmek.

Eşiğin bûs idüp Hilmî didü târîh-i itmâmın
Küşâd oldı yine ehl-i metâbe ka'bet'ül-iķbâl (56/3)

Hâme yürüt- (kalem oynat-): 1) Yazı yazmak, 2) Bir yazıyı düzeltmek, 3) Bir yazıda değişiklik yapmak.

Güzel hatla yazılmış nüshaya **hâme yürütmek**dür
O çeşm-i sürme-dâra sürme çekmek iktizâ itmez (18/1)

Hinna eyle- (kına yak-): Kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek.

Râbî 'a fahr ile gisûsına **hinnâ iyle**
Hâk-i pâk-i kâdem-i 'ismetini bâ-ikrâm (73/15)

Keşide iyle- (sıraya diz-): Sıralamak.

Alup dest-i hayâle rişte-yi zer-târ-i güftârı
Keşide iyleyem silk-i beyâne dürr-i muhtârı (37/1)

Pây bas- (ayak bas-): Bir yere varmak, ulaşmak.

Ya bir taht-i revândur zîver düş-i zemîn olmuş
İde beyhüde **pâyı başar**-i kâlâyı şahrâyı (74/6)

Şemşir çek- (kılıç çek-): Saldırmak veya selamlamak amacıyla kılıcı kınından çıkarmak.

'Azîmet iyledük semt-i vağâye yekdür Allâh yek
Tayanduk nuşret-âsâ bir 'aşâya yekdür Allâh yek
Çeküp şemşiri girdük bu araya yekdür Allâh yek
Âmân yâ Rabb deyü çıkdük gazâya yekdür Allâh yek
Tevekkül iyledük 'avnı hudâya yekdür Allâh yek (60/1)

Taşı gevher-rîz olur toprağı (taşı toprağı altınol-): Arazisi çok değerli olmak.

Taşı gevher-rîz olur toprağı 'anber-bîz olur
Şol maqâmuñ kim ayak başdı Hıdîv-i kâm-kâr (32/10)

Yandı derünüm (içi yan-): 1) Büyük bir acı, sıkıntı vb. nedenlerle çok üzülme, 2) Bir şeye karşı büyük bir özlem duymak.

Girye vü âh oldı benüm reh-zenüm
Lâle gibi **yandı derünüm** benüm
Deşt-i cünün oldı benüm meskenüm
Nâr-i maḥabbetle kül oldı tenüm
Âh 'ani'l- ḥaddi ve 'an ḥâlihi (33/9)

Yetişdi Hızır-veş (Hızır gibi yetiş-): Yardım hep en zor anda gelir.

Şusuzlukdan ser-â-ser sūhte olmuş idü sükkânı
Yetişdi Hızır-veş 'atşâne imdâd iyledi nâ-gâh (2/4)

9) **Türkçe Kelimeler Yerine Arapça Kelimeler Kullanılarak Oluşturulan Deyimler:**

Divançe'deki deyimlerde Arapça kelimelere de rastlanmaktadır.

'Akdü'l-lisân (ağız birliği et-): Bir konuda anlaşarak aynı biçimde konuşmak, söz birliği etmek.

Bu firdevs meger Firdevsini Tuvsı ide tavşif
Ve illâ hüsne **'akdü'l-lisân**-i şâ'irândur bu (59/14)

Bâb aç- (kapı aç-): Bir şeyin sözünü etmek veya işe başlamak.
Yapdı bâl dil-cû sarây-i zer-nigâr-i bî-'adil
Bâbım nuşretle açsun Hâzret-i Rabbü'l-felek (31/2)

Gün gibi meşhûd (gün gibi aşikâr): 1) Çok belli, açık, 2) Kapalı hiçbir yeri olmayan.

Odur pirâye-yi -evreng mes'ûd-i 'adâlet dînün
Ki âşâr-i kerâmet-i cepesinde **gün gibi meşhûd** (51/3)

Haşre dek (kıyamete kadar): Dünya durdukça, uzun süre.

Dâ'imâ ma'mûr olup erkân-i dîn ü devleti
Haşre dek olsun serîr-i saltanatda pây-dâr (32/40)

Haşre dek şâd-âb ola gülzâr-i şân ü şevketün
İleyüp eşcâr-i 'adlün 'âleme baş-i zülâl (62/21)

Havf ol- (korkuya kapıl-): Korkmak.

Zülf ü hâl u ruḥ-i dil-dâre tolaşma hâzer it
Havfum oldır saña bir kare sürerler sünbül (3/30)

Tydet- (bayramet-): Çok sevinmek.

'Aynınun ebrûsı 'ayn-i gurre-yi şevvâldür
Tydet ider farḥ-i meserretle gören ehl-i kemâl (62/10)

Tydyap- (bayram yap-): Çok sevinmek.

Her gün **'tyd** iyleyüp her şâmımı kâdr iyelün
Hâzret-i Maḥmûd Hânuñ hayyî pāk-i zü'l-celâl (62/48)

Münfekk olamaz dîde (gözünü ayırma-): Bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak.

Hiç **münfekk olamaz dîdeleri** zülfünden
Çünkü âhü-yi Huten dem-be-dem örter sünbül (3/31)

Seyf çek- (kılıç çek-): Saldırmak veya selamlamak amacıyla kılıcı kınından çıkarmak.

Lâlenüñ gördi kızıl başlıguñ gülşende
Üstüne **seyf-i** 'Acem **çekdi** muzaffer sünbül (3/20)

Sünüh it- (içine doğ-): Bir işin olacağını veya olduğunu hiçbir belirtiyeye dayanmadan önceden sezinlemek, malum olmak.

Sünüh itdi dile târîhi Hilmî rûh-i kudsîden
Bu dâniş-gâh-i dil-keş oldı Hâkka ki feraḥ-âbâd (68/11)

Virüp naḡd-i ḡayât (hayat ver-): Canlılık vermek, canlandırmak.

Açıldı gülistânda hayli rengâ-miz nev-sünbül
Hemîşe-zâr efgân-i hezâre muntazırdur gül
Virüp naḡd-i ḡayâtı olmadan bir dem gele vâşil
Egerçe bâḡbânuñ ḡaylîden vâmâ virir bülbül
Ḳudüm-i nev-nehâri bekler ammâ ber-murâd itmez (63/4)

Zerre mikdarı (zerre kadar): Bir parça, çok az.

Raḡbete şâyân degüldür **zerre miḡdârı** meger
Maḡz-i lütfundan ḡabül ide şehensâh-i cevâd (70/23)

Sonuç

Sultânü'ş-şu'arâ unvanına layık görülen Hilmî Kıbrısî Efendi'nin *Divançe*'si, edebiyat ve kültür alanlarında yenilikler yansıtmaktadır. Hilmî Kıbrısî Efendi'den önceki şairlerin çoğu Mevlevî olduklarından daha çok tasavvuf içerikli şiirler kaleme almışlardır. Hilmî Kıbrısî Efendi, XV. yy'da Necati Bey'le başlayan, XVIII. yy'da Sabit ve Sümbülzade Vehbî'yle devam eden mahallileşme akımına uygun olarak, şiirlerinde 3 atasözüne ve 115 deyim yer vererek, Divan edebiyatı geleneğine bağlı kaldığı görülmektedir. Araştırmalarımız neticesinde çeşitli başlıklar altında tasniflediğimiz Hilmî Kıbrısî Efendi tarafından kullanılan deyimlerin 77 tanesinin Türkçe olduğu görülmüştür. Bu durum, onun mahallileşmeye önem verdiğini ortaya koymaktadır. Şair, atasözü ve deyimlerde kalıplaşmış şekillerinin dışına çıkarak, şiirlerinde edebî sanat ve vezne için kelimelerle oynayarak kendine has bir üslup geliştirmiştir. Hilmî Kıbrısî Efendi, *Divançe*'sinde 26 deyimde Türkçe kelimeler yerine Farsça kelimeler, 12 deyimde ise Türkçe kelimeler yerine Arapça kelimeler kullandığı tespit edilmiştir. Müftülük ve müderrislik görevlerinde de bulunduğu bilinen Hilmî Kıbrısî Efendi, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine şiir yazacak kadar vakıftı. Bu özelliği, şiirlerindeki atasözleri ve deyimlerde Türkçe kelimeler yerine, Farsça ve Arapça karşılıklarını kullanmasıyla da ortaya çıkmaktadır. Hilmî Kıbrısî Efendi'nin *Divançe*'sindeki şiirlerinin büyük bir kısmı tarihî manzumelerden oluşmaktadır. Bu manzumeler padişaha hitaben yazıldıklarından, çoğunlukla Farsça ve Arapça kelimelerden oluşturulmuştur. Hilmî Kıbrısî Efendi, padişah için yazdığı manzumelerde yer verdiği atasözleri ve deyimlerde, Farsça ve Arapça kelimeleri ustaca kullanarak, her iki dile de hâkim olduğunu ortaya koymuştur. *Divançe*'deki atasözleri ve deyimlerin büyük

çoğunluğunun günümüzde de kullanılıyor olması, atasözleri ve deyimlerin geçmişten günümüze uzanan sürekliliğini, değişimini ve farklı kullanımlarını yansıtmaları bakımından önemli bir edebî kaynak olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. "Atasözleri, Deyimler". *Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (1988): 131-166.
- Ankara Millî Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B 158 numaralı *Dîvânçe*.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Aydemir, Yaşar. *Ravzî Dîvânı*. Ankara: Birleşik Kitabevi, 2007.
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali ve diğer. "Dîvân Şiirinde Atasözleri ve Deyimler" *Edirneli Ahmed Bâdi Efendi Armağanı*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları, 2004.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2006.
- Dilek, İbrahim. "Kıbrıs ve Türk Edebiyatı", *T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara: 2009.
- Erdoğan, Meryem Kaçan. "Osmanlı Kıbrıs'ında Menteşzade Ailesi Tarafından Kurulan Vakıflar" *Tarihte Kıbrıs*, C. 2, (Ed. Osman Köse), 2017:739-784.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Âbideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Genç, İlhan. "Lefkoşa Mevlevihanesi'nde Yetmiş Mevlevi Divan Şairleri" *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa: (24-27 Kasım 1998):24-27.
- Güldöşüren, Arzu. *II. Mahmut Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.
- Hacib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İnalçık, Halil. "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, C. 2, 1954.
- İsen, Mustafa. *Usûli: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Karahan, Abdülkadir. "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980: 43-53.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divânü Lügat-it-Türk*, C. 1, (Çev. Besim Atalay), 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.
- Mengi, Mine. "Necâti'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, (4): 1986: 47-56.
- Oy, Aydın. *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1972.
- Özkul, Ali Eftal. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)" *Journal of Turkish Studies* C. 8, (2013): 459-485.
- Özönder, Hasan. "Kıbrıs'ta Mevlevilik ve Mevlevihaneler", *VI. Millî Mevlana Kongresi Tebliğler*, Konya: 1993: 108-117.
- Sertkaya, Osman F. "Çukurova'da Derlenmiş Mahallî Atasözleri ve Deyimler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, c. XVI, 1968: 101-131.
- Şinasi. *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*, İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1871.
- Tevfik, Mehmet. *Mehmet TevfikKafile-yi Şuara*, (Haz. Oğuz, Fatma Sabiha Kutlar ve diğer), Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri*, I-II, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1992.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara: 2005.
- Yelten, Muhammet. "Nev'i-zâde Atâyi'nin Sohbetü'l-Ebkârı ve İçindeki Atasözleri İle Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1985: 171-191.